

УДК 159.9

Калюжна Л. Б.

аспірант, Черкаський національний університет ім. Богдана Хмельницького,
вул. Хрещатик, 53, кв. 201,
м. Черкаси, 18031
e-mail: kwnlaw@ukr.net

ОСОБЛИВОСТІ СИМВОЛІЧНОЇ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ЖИТТЄВОГО ТА ТВОРЧОГО ШЛЯХУ ОСОБИСТОСТІ В АВТОРСЬКІЙ КАЗЦІ

У статті досліджено твір В. Симоненка «Казка про Дурила» в якості символічного відображення психосоціальної реальності автора. Виявлено вплив ексquisite ситуацій на становлення індивідуального стилю творчої діяльності. Проаналізовано образи та символи казки з огляду проєкції на них емоційних переживань та подій особистого життя поета.

Ключові слова: творчість, символ, архетип, самість, самореалізація.

Постановка проблеми. Наукове дослідження творчої особистості через її унікальність та самобутність має ґрунтуватися на вивченні найперше продуктів творчої діяльності автора, оскільки саме у них втілюється неповторність творця. Проєкцією людської душі та пережитого емоційного досвіду, символічною репрезентацією внутрішнього світу людини, в яких можна знайти першопричини її поведінки, є авторські казки. Психологічний підхід до казок передбачає їх символічну інтерпретацію. Інтерпретація казки, використання її в якості архетипної метафори з метою психодіагностики, психокорекції, психотерапії передбачається у казкотерапії. Успішність застосування казкотерапії пояснюється характеристиками, які мають казки: метафоричність (доступність сприймання), відсутність дидактичності (не викликає опорів), глибинний зміст казки — закодований досвід людства: як ти ставишся до світу, так і світ ставиться до тебе, архетипність (багатогранність, спільність та багаторівневість інформації, яка зберігається), повна психологічна захищеність (справедливість торжествує завжди, добро завжди перемагає, «все буде добре»), екзистенційність (відносність добра і зла, мінливість, біди та випробування роблять людей сильнішими і мудрішими, невизначеність часу і місця, чарівний ореол (магія, чудо, відсутність ментальних обмежень, ірраціональність). Казку використовують як архетипну метафору з метою: психодіагностики (проєктивна діагностика, що описує цілісну картину особистості, її проблемні та ресурсні елементи), психокорекції (розвитку креативності особистості як розширення спектра альтернативних рішень), психотерапії і психологічного консультування (зцілення за допомогою казки).

Літературна казка створюється письменником чи поетом у процесі творчої діяльності, репрезентує особливості його світосприйняття та може бути проєкцією процесів, що відбуваються в душі митця, своєрідним способом відреагування особистісної драми (має психотерапевтичний ефект — ви-

водить на папір енергію конфлікту); інтерпретація авторської літературної казки може вказати на глибинні психологічні механізми, витоки творчої діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перші розвідки в царині дослідження казок датуються ще XIX століттям, коли національна самосвідомість спрямовувала збирачів фольклору та науковців на вивчення казок як виразників національної душі та етнопсихології. Стверджуючи спорідненість міфів та народних казок, вчені шукали в казках свідчення певної національної культурної ідентичності у вигляді цінностей, звичаїв та вірувань. Протягом цих століть, міфічний та антропологічний підхід до вивчення казки спирався на постулат про можливість пізнання психології етнічної культури через казку, особливо у первісних народів. Ця форма етнопсихології представлена Вільгельмом Вундтом у «Психології націй», де стверджувалось, що казка є найстарішою з усіх форм розповіді та проявляє основні аспекти примітивної душі.

На противагу етнопсихології, З. Фрейд у своїй психоаналітичній теорії намагався виокремити більш універсальні закони психології людської поведінки та культури. Фрейд вважав казки особливо корисними для ілюстрації власної теорії, оскільки вони є дуже схожими до снів. За Фрейдом і казки, і сни використовують символи для вираження конфліктів, тривог та заборонених бажань, які витісняються у несвідоме. Фрейд продемонстрував використання у казках мови символів, що в процесі психоаналітичної інтерпретації проявляють латентні особистісні змісти, наприклад, аналізуючи Людину — Вовка, він помітив, що в снах пацієнта використовувались ті ж символи, що у казках «Вовк та семеро козенят» та «Червона шапочка» братів Грімм для вираження сексуальної тривоги (стурбованості), що була результатом психотравмуючого дитячого досвіду [4].

Послідовники Фрейда Ф. Ріклін, Г. Сілберер, Е. Джоунс продовжили дослідження казок як засобу вираження витіснених сексуальних бажань. О. Ранк вважав казки дорослими проєкціями фантазій дитинства, він досліджував міфологічних та казкових героїв через призму Едипового комплексу.

К. Г. Юнг створив напрямок аналітичної психології, який мав значний вплив на дослідження казок. Юнг шукав джерело та значення символів поза окремою особистістю та патологією. Він вважав, що символічна мова міфів, снів та казок створюється з позачасових символічних форм, що мають назву архетипів — універсальних символів, які вказують шлях розвитку та перетворення. Карл Юнг ніколи не вважав власний метод інтерпретації художніх творів вичерпним. Він наголошував на обмеженості будь-якого аналізу з точки зору психології для творів мистецтва, які мають власну естетичну функцію. Юнг не заперечує ефективності використання психологічного аналізу стосовно предметів мистецтва, але наполягає на необхідності зміщення акцентів з вивчення особливостей особистої психології автора на аналіз образів та їх систем. «Першообрази» або архетипи є тими об'єднуючими початками в психіці людей, які сприяють сприйманню мистецтва незалежно від соціокультурних відмінностей: «Ретельніше до-

слідивши ці образи, ми виявимо, що в певному смислі вони є сформульованим результатом величезного типового досвіду незліченного ряду предків» [5]. Таким чином, одним із завдань аналітичного дослідження стає усвідомлення тих неусвідомлених змістів, які беруть участь в конструюванні художніх образів. Поза контролем свідомості, керуючись стихійним життєвим матеріалом, митець у своєму творі намагається зрозуміти ті проблеми, які постають на його шляху становлення особистості. Для міфу чи традиційної чарівної казки притаманне зображення ідеалізованого варіанта людської долі, в авторському творі внутрішній світ людини ускладнюється, проявляючи проблеми процесу індивідуації та становлення особистісного потенціалу. Впливаючи на творчий процес, несвідоме автора диктує свої закономірності конструювання системи образів твору. К. Юнг писав: «У міфах і казках, так само як і в сновидіннях, душа висловлюється про себе саму, а архетипи виявляються у своїй природній зіграності, як «оформлення і перетворення вічного смислу вічного змісту» [6, 303]. Він вважає беззаперечним зв'язок між подіями чарівної казки та перипетіями внутрішнього світу людини. К. Г. Юнг вважав, що «свідоме психічне отримує «щасливу можливість» взаємодіяти з тим, що проривається із несвідомого». Символи, які надходять із несвідомої сфери, є мовою несвідомого, якою воно повідомляє всю необхідну для вирішення проблем інформацію.

Дослідження М.-Л. фон Франц є класичним прикладом юнгіанського аналізу казок, який базується на таких підходах: усі чарівні казки містять опис Самості та шляху її пошуку — індивідуації; архетипи, які містяться в колективному несвідомому, втілюються в образах та персонажах казки; інтерпретація казки має відбуватися за допомогою почуттів, відчуттів, мислення та інтуїції; казки є втіленням загальнолюдської універсальної основи буття, казка є інтернаціональним надбанням на відміну від міфів, які відображають культурно-історичний розвиток певної нації [4].

Мета статті: здійснити науково-психологічний аналіз особливостей символічної репрезентації життєвого та творчого шляху особистості в авторській казці.

Виклад основного матеріалу. Кожен художній твір є відображенням особистості автора, його емоційних переживань та шляху самореалізації. З. Фрейд стверджував про важливість емоційного переживання для створення літературних творів. К. Юнг вважає цінними для психологічної інтерпретації твори, які не можна назвати «психологічними», тобто зміст яких не містить постановки проблеми і її розв'язання відразу.

Ми виходили із припущення, що кожен автор проектує свої життєві проблеми на сюжет написаної ним казки, її персонажів, ідентифікує себе з однією із дійових осіб. У казці має місце відображення аспектів семантичного простору автора. Творча спадщина Василя Симоненка вражає своєю ліричністю та психологізмом. «Казка про Дурила» виокремлюється серед інших його творів своєю сюжетною лінією та суперечливістю зображеного.

Ім'я головного героя — Дурило перегукується з іменами героїв казок народів світу (Іванко — Дурник чи Ганс Дурень), які вважалися нездатними правити королівством, а в результаті — були найкращими кандида-

тами на престол. На думку деяких дослідників слово «Дурник» походить від слова «дрімучий», тобто той, що має відношення до несвідомої сфери, керуючись її імпульсами, здобуває перемогу над більш свідомими противниками. Автор ідентифікує себе з головним героєм, у творі є інформація про реальні події з життя митця: «і де те здоров'я бралось в нього, коли все життя безконечний піст?» (голодомор 1947 р.); « — А навіщо шукати? Лишайся, хлопче, у нас — у нас не життя, а свято...» (спроби радянських пропагандистів переорієнтувати поета на прославлення режиму).

«Казка про Дурила» починається з розповіді про Петра — батька Дурила, який, щойно одружившись, пішов топиться. Він вільно почувається в цій сфері, вміє ходити по воді. Дружина турбується про нього і повертає додому.

Невдовзі у героїв народжується син. Хлопець виріс і його як неугодну владі дитину, яка говорить правду, виганяють із дому: «— Ти знаєш, чи ні, / що виродок твій губатий/ сказав, ніби ми дурні?— /Розізлився Петро:/ отак тобі й на!/ Та я ж його витурю з дому, / щоб не балакав малий сатана/ того, що усім відомо... [1, 298]». Дитину виганяють з дому за озвучення всім відомих істин — так починається шлях Дурила до пошуку Самості. Схоже до власного героя, автор постійно потерпав через потребу озвучувати незаувальовану правду. В. Симоненко першу і чи не єдину двійку за свої шкільні роки отримав за твір на тему «Мое щасливе дитинство», написавши, що у нього не було щасливого дитинства — правду одним рядком, зважаючи на пережиті роки війни, голодомору, тяжку непосильну фізичну працю. На Симоненка батько впливу не чинив, оскільки зник після народження сина, ніби вигнавши його із свого життя: «Узяв і прогнав. А що дурному? [1, 298]»

Тема, яка постійно згадується у казці, — це тема голоду — «ну, йди вже клята рахубо, бо вдома з голоду вріжеш дуба...», «і де те здоров'я бралось в нього, коли все життя безконечний піст?» може бути потрактована як в прямому сенсі — Симоненко пережив голодомор 1946–1947 років, так і в сенсі «інтелектуального голоду» — недоступності інформації, прагнення отримання знань і саморозвитку.

Хлопець виріс і вирушив у пошуки рідного краю, але він не знає, куди йому йти, а люди, які йому зустрілись, кажуть, що Земля іде по колу — то й пошуки будуть іти по колу. Йому радять запитати дороги у Сонця. Сонце — це символ сили, творчості, чоловічий символ.

Продовжуючи пошуки рідного краю, Дурило потрапляє в Рай — місце, яке в психоаналізі асоціюється зі свідомістю і йому пропонують там і лишитися. Там панують паперові істини, які під загрозою спалення від іскри символізують крихкість свідомих установок перед атакою несвідомої сфери. Розглядаючи символ Раю як втілення радянської дійсності, ми розуміємо її невідповідність очікуванням поета — засилля бюрократії та словоблудства суперечило світоглядним уявленням поета про щасливе життя. Герой казки зустрічається з негативним, руйнівним натиском натовпу, засновника раю, що демонструє неможливість уникнення протиставлення особистості та соціуму на певному етапі розвитку. Конфлікт особистості і соціуму є у такому випадку архетипним.

Головний герой дивується тому, що у жителів Раю ноги в крові. Їм доводиться ходити через річку з крові і сліз. Червоний колір крові є символом радянської системи — раю, побудованого на крові. Дурило дізнається, що у раю страчують тих, хто хоче добратися до острова у пошуках щастя, «закутого в печерах німих». Хлопець сім днів витратив на роздуми, після чого вирішив вирушити до печер. Його шлях пролягав по воді, а вода — еквівалент еліксиру життя, мудрості, ключа духовного пізнання. Вода — древній універсальний символ чистоти, джерело життя. У психології вода уособлює енергію несвідомого, його глибини та небезпеки. Дурило йшов до печери, не занурюючись у воду — як батько «ходить по воді умів». Він звільнив дівчину із печери, яка пообіцяла зустріти парубка в батьківській хаті. Дівчина зникла, а хлопець побачив, як гори почали горіти в огні, зникла кривава річка, а на тихій Зеленій горі забіліла батьківська хата. Гармонізувавши власний внутрішній світ, ліричний герой вийшов на шлях самореалізації та подальшого розвитку.

Порівняно невелика кількість дійових осіб казки свідчить про належність їх до внутрішнього світу героя. Серед дійових осіб казки виділяється образ матері. У більшості культур «Мати» символізує природу, землю, плодючість, харчування, турботу, захист. Згідно з трактуванням Юнга, образ матері — це образ жінки взагалі (Аніми) — несвідомої жіночої сторони особистості чоловіка, втілюється у сновидіннях різноманітними образами від спокусниці до духовного наставника та провідника.

Мати Федора народила Дурила і більше ніякого впливу на його життя не мала, хоча в реальному житті мати мала величезний вплив на сина, була визнаним моральним авторитетом, про її подальшу долю поет висловив стурбованість навіть в передсмертній записці. Ім'я казкової матері Федора є похідним від чоловічого Федір (так звали діда поета), що свідчить про яскраво виражені маскуліні риси матері та особливу поетову прив'язаність до неї.

Симоненко мав природну потребу у творчості, адже лише через творчість він міг здобути свободу від материнського комплексу. Сильне стремління зберегти зв'язок з козацьким корінням також зумовлюється впливом цього комплексу. Пророчими виявилися останні рядки казки «...а під нею [хатою] засмучена мати/ пасе сонячних зайчиків у дворі... [1,303]» — мати Симоненка до останніх днів оберігала пам'ять сина (сонячні зайчики), коли його сонце заховалось за горизонт.

Образ дитини у казці втілює в себе чистоту, потенційні можливості, невинність, щирість — символ першопочаткового природного стану, це ніби вмістилище всіх майбутніх потенцій, основа розвитку, передчуття змін, що наближаються, вона є опосередкованим вмістилищем аніми та анімусу, потенціалу майбутнього. Юнг вважав, що архетип «Дитя» символізує початок пробудження індивідуальної свідомості шляхом виокремлення із колективного несвідомого, пов'язаної з ним смерті та відродження, джерело розвитку та передвісник близьких змін.

Печера — це один із символів твору. З первісних часів символізує притулок, прихисток, материнську утробу, народження чи відродження, центр

всесвіту. Для процесу ініціації героя це місце концентрації духовних сил, відродження. К. Г. Юнг вважав, що печера символізує таємницю, неприступність та щільність несвідомого та є мотивом подолання внутрішніх сил.

В психоаналізі печера є символом внутрішнього простору, мороку, темних стихій внутрішнього життя, які лякають через свою непізнаність. Коли герой спускається в печеру — він стає на шлях внутрішнього пізнання, яке має на меті самоактуалізацію, подальший розвиток і творчу реалізацію. Образ печери безпосередньо пов'язаний з процесом другого народження чи навіть третього. Перше народження — фізичне. Друге народження називають психічним відродженням, яке відбувається на рівні можливостей людської індивідуальності. Третє народження відбувається в плані духовному і відкриває шляхи до надіндивідуальних станів людини [2].

Висновки. Творчий акт дозволяє митцю надати внутрішнім переживанням символічний образ, який прояснює приховані душевні мотиви і потяги, символічно відобразити події реального життя, відреагувати психотравмуючі ситуації. На цьому базується ефект впливу арт-терапії — творчість дозволяє виразити істинні приховані почуття, прожити їх на символічному рівні, відбувається глибинне прийняття не прийнятого раніше, негативні якості і почуття отримують можливість не подавлятися, а трансформуватися. Результатом творчого опрацювання психотравмуючої реальності є інша форма психічного існування, яка сприяє подальшому оздоровленню та повноцінній самореалізації.

Список використаних джерел та літератури

1. Симоненко В. Зажинок / [Упорядн. П. Жук, Т. Калиновська, В. Пахаренко, В. Поліщук]. — Черкаси : Брама-Україна, 2011. — 536 с.
2. Стюарт В. Работа с образами и символами в психологическом консультировании / [пер. з англ. Н. А. Хмелик]. — М.: Независимая фирма «Класс», 1998. — 265 с.
3. Фрейд З. Из истории одного детского невроза / Фрейд З. — М. : Алетейя, 2000. — 136 с.
4. Франц М.-Л. фон. Психология сказки / Франц М.-Л. фон. — СПб.: Б. С. К., 1998. — 360 с.
5. Юнг К. Г. Архетип и символ / Юнг К. Г. — М. : Ренессанс, 1991. — 289 с.
6. Юнг К. Г. Божественный ребенок / Юнг К. Г. — М. : АСТ, 1997. — 400 с.
7. Schwartz K. E. A psychoanalytic study of the fairytale // American J. of Psychotherapy, 1956. Vol.10, P.740–762.

References

1. Symonenko V. Zazhynok. / [uporyadn. P. Zhuk, T. Kalynovska, V. Paharenko, V. Polishchuk]. — Cherkasy: Brama — Ukrayina, 2011. — 536s.
2. Styuart V. Rabota s obrazamy y symvolamy v psykhologicheskom konsul'tyrovanny. / [Per. s anhl. N. A. Khmelyk] — M. : Nezavysymaya fyрма «Klass», 1998. — 265s.
3. Freyd Z. Yz ystoryy odnogo detskoho nevroza. / Freyd Z. — M. : Aleteyya, 2000. — 136 s.
4. Frants M.-L. fon. Psykhologyya skazky. / Frants M.-L. fon. — SPb.: B. S. K., 1998. — 360 s.
5. Yunh K. H. Arkhetyp y symvol. / Yunh K. H. — M. : Renessans, 1991. — 289 s.
6. Yunh K. H. Bozhestvenny rebenok. / Yunh K. H. — M. : АСТ, 1997. — 400 s.
7. Schwartz K.E. A psychoanalytic study of the fairytale.// American J. of Psychotherapy, 1956. Vol.10, P.740–762.

Калюжная Л. Б.

аспирант,

Черкасский национальный университет имени Б. Хмельницкого

**ОСОБЕННОСТИ СИМВОЛИЧЕСКОЙ РЕПРЕЗЕНТАЦИИ
ЖИЗНЕННОГО И ТВОРЧЕСКОГО ПУТИ ЛИЧНОСТИ
В АВТОРСКОЙ СКАЗКЕ**

Резюме

Статья посвящена исследованию произведения В. Симоненко «Сказка о Дуриле» в качестве символического отображения психосоциальной реальности автора. Установлено влияние экзотичных ситуаций на формирование индивидуального стиля творческой деятельности. Проанализированы образы и символы сказки с точки зрения проекции на них эмоциональных переживаний и событий личной жизни создателя.

Ключевые слова: творчество, символ, архетип, самость, самореализация.

Kaliuzhna L. B.

postgraduate student,

Cherkasy V. Khmel'nitsky national university

**THE PECULIARITIES OF SYMBOLIC REPRESENTATION OF LIFE
AND CREATIVE ACTIVITY OF A PERSONALITY IN THE LITERARY
FAIRY TALE**

Abstract

Recently, there has been an increase of interest in fairy tale therapy. Fairy tale creation can be considered as a kind of such therapy, it can serve as a means of psychological help to children and adults due to the characteristic features of the fairy tale like easiness for perception, absence of mechanisms of defense, vast data of information contained, etc. The article deals with the investigation of a literary fairy tale as the reflection of the creator's personality, emotions experienced by the author and his way to self-realization. Literary fairy tale is created in the process of creative activity and expresses author's attitude to reality, his inner world, his means of survival — has a therapeutic effect. The major task of this study is to provide scientific psychological analyses of the peculiarities of symbolic representation of life and creative realization of the personality in literary fairy-tale. The interpretation of literary fairy tale can give the explanation to hidden mechanisms of creative activity, in the fairy tale «The fairy tale about Fool» written by V. Symonenko the representation of the tragic events (his father left his family after his birth, famishment in 1947, the pressure of the society) called exquisite situations is traced. Emotions appearing under such circumstances influence all further life of the personality if they are not expressed in a literary work, a picture or a piece of music. Emotions find their way of revealing in symbols and author's attitude to the characters of the story, he identifies himself with the main character — the Fool who is looking for the way of his self-development and self-realization. The symbols (mother, father, a baby, a girl, water, cave) used by the author are defined and explained on the basis of analytical theory. This research shows the importance of products of creative activity analyzing for understanding of inner mechanisms of creativity and its source.

Key words: art, symbol, archetype of the self, self-actualization.

Стаття надійшла до редакції 30.03.2014